

NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJILJNICA

38 769

COBISS 0

38769

Cenjenemu gospodu 80 let

Jr. Vrhovniku,
slovenskemu duhovniku in
priatelju pokloni

Ljudevit Gaj *Televiz*

1809—1872.

Ob njegovi stoletnici

spisal

dr. Fr. Ilešič.

Ponatisk iz „Slovenskega Naroda“.

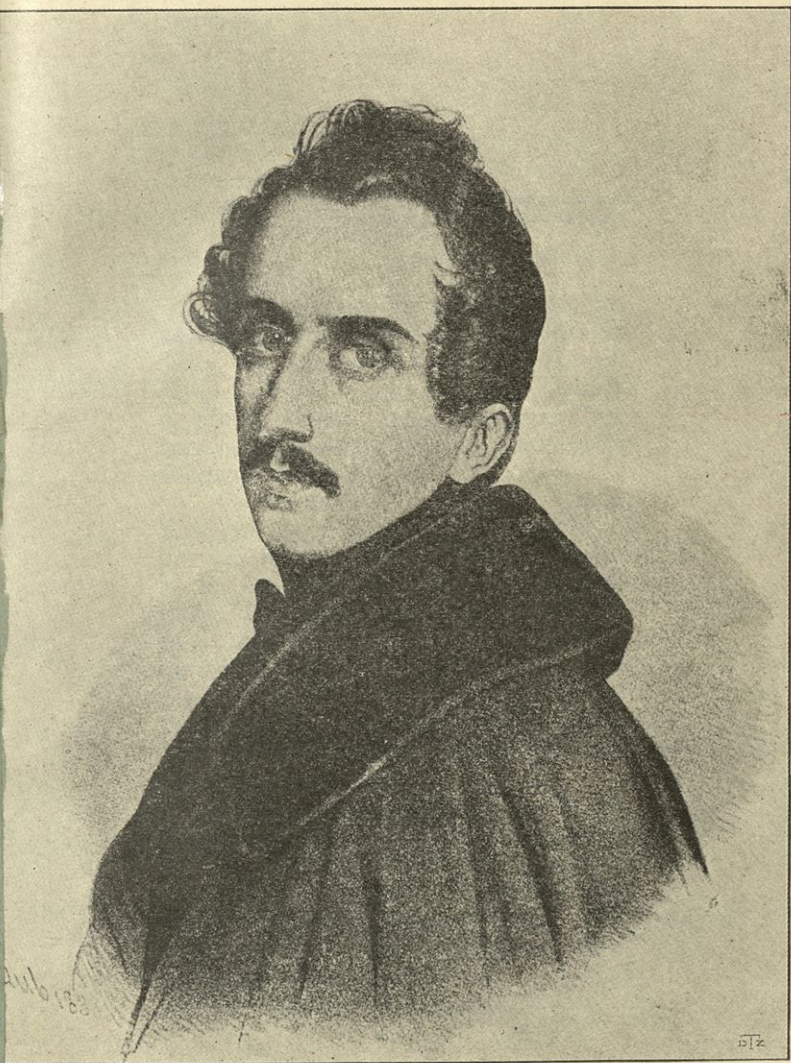
V Ljubljani.

Tisk „Narodne tiskarne“.

1909.

Dne 26. 1909 mi se pomenel to brjeto
priatelj Dr. Chasch; izročil mi jo je bil
g. dr. Hlešč hratu & vlogo na mestni
občinski svet ljubljanski, da naj bi se
o sedelnji 100 letnici dva javna mestna
prostora narenovala po veljastih Gajin
in Uraku. Na željo sestavitelja vloge
g. dr. Hlešča sta & Chaschem^{to} postpisala
to znamenito pismo.

Stan Urhovec.

030011215

„Non quia difficilia sunt, non
audemus; sed quia non audemus,
difficilia sunt.“

Gaj po sv. Avgustinu.

Dne 8. julija je poteklo sto let, kar se je porodil v lepi Krapini ne daleč od štajerske meje na Hrvatskem Ljudevit Gaj, ena najsilnejših osebnosti jugoslovanske kulturno-politične zgodovine, glava **ilirskega pokreta** (1830—1848).

V njegovem rojstnem kraju, Krapini, se v spomin stoletnice njegovega rojstva zgradi »Gajev dom«, ki bo mnogobrojne goste tega lečilišča spominjal velikega Hrvata in v arhivu hraniš razne spomine na ilirsko dobo. In petnajsti dan avgusta letošnjega leta bo Krapina zrla zastopnike vseh slovanskih narodov, ki bodo svečano proslavili njenega slavnega sina.

Jugoslovanska Akademija v Zagrebu mu posveti poseben Zbornik, ki bo obsegal njegovo korespondenco. Matica Hrvatska in Matica Slovenska izdasta skupno knjigo »St. Vraz«, obširno sliko literarnokulturne strani ilirskega pokreta — zakaj Gaj in Vraz sta mu simbola.

Srednješolska mladina v bano-
vini je z »akademijami« proslavila
Gaja, istotako istrska; šolska oblast
je tudi na Kranjskem dovolila Ga-
jeve šolske slavnosti. »Matica Sloven-
ska« priredi jeseni v Ljubljani sve-
čano Gajevo akademijo.

Ni več srednja veličina mož, či-
gar stoletnica zbudi sredi političnih
prask in težkih kriz toliko zanima-
nja.

In zares, bil je Gaj neobičajen
pojav in imel je Gaj neobičajne
uspehe.

Konglomerat ljudstev, provin-
cialnih literaturic in raznih črkopi-
sov je bil naš jugoslovanski svet, ko
je razvil Gaj, prožet z idejami Kol-
lárjevimi in Šafaříkovimi, ilirski
prapor (1830—1836). Vseslovenske
književnosti in vseslovenskega knjiž-
nega jezika še ni bilo; poleg kranj-
ske literature je živela zase štajer-
ska; ob črkarski pravdi, ob boju sta-
re, po nemškem vzorcu prikrojene
bohoričice z metelčico in danjčico se
je bilo bati, da se ločita še bolj. Kaj-
kavsko-zagorska književnost (Mi-
kloušić) je imela svoj pravopis, ki je
nalikoval madžarskemu, Dalmacija
je živela zase in pisala po italijan-
skem načinu, Slavonija se je razvi-
jala po svoje. In v tej razcepkanosti

naj bi bili mi stopili na mejdan kulturnega in političnega napredka, kjer so nemški milijoni Arndtovi nastopali z vsenemškimi tendencami, kjer so italijanski karbonariji delali za združeno Italijo?

Visoko pa je bila vzrasla politična zavest tudi pri Madžarih. Od kar jih je Jožef II. preplašil s svojimi germanizatornimi in absolutistnimi težnjami, so silili z madžarskim jezikom vsepovsod v ospredje in stran rivali latinski jezik, ki je bil dotle na Ogrskem in Hrvatskem edini jezik javnega življenja. Hrvatski velikaši so, boječ se za svoje fevdalne privilegije, ki bi jih po intencijah dunajske Jožefove vlade mogli izgubiti v prilog kmetskega ljudstva, l. 1790. Madžarom prodali politično samostalnost Hrvatske — najusodnejši korak hrvatske prošlosti zadnjih stoletij — in od one dobe so Madžari na svojih državnih zborih v Požunu zahtevali vedno bolj in bolj, da se tudi na Hrvatskem uvede madžarski jezik v šolo in urad.

Popraviti greh iz l. 1790., Hrvatski dati politično samostalnost banov Draškovićev in Zrinskih, politično-močnim Madžarom nasproti postaviti številno in kulturno jake Jugoslovane, to je bil pomen ilirske-

ga pokreta, to je značenje pesmi, ki jo je l. 1833. zapel Gaj, obrnjen proti Pešti, a zroč okoli sebe:

Još Hrvatska nij' propala,
dok mi živimo,
visoko se bude stala,
kad ju zbudimo;
ak' je dugo tvrdo spala,
jača hoće bit,
ak' je sada u snu mala,
hoće s' prostranit.

Gajeve Hrvatska je ugledala, »i
Slovence krepke dolazit« in na zadnje

»v kolu jesu svi Hrvati
stare države,
stare slave vjerni svati
iz Like, Krbave;
Kranjci, Štajer, Gorotanci
i Slavonija,
Bosna, Srbi, Istrijanci
ter Dalmacija.«

Iz anarhije naj nastane red, iz
nepregledne mnogoterosti enotnost,
naj bodo deli v harmoniji celote.

L. 1830. je izdal Gaj, jedva 21 let
star, »Kratko osnovo horvatsko-sla-
venskoga pravopisanja« ter s tem
ustanovil pravopis, ki se je šest let
pozneje zmagovito dvignil iz dote-
danjega pravopisnega meteža med
Hrvati in še par let pozneje prodril

tudi med Slovenci. V Slovencih so ga uvedle Bleiweisove »Novice«, Gaj sam ga je udomačil v svojih političnih »Ilirskih Novinah« in v literarni »Danici« (1836).

Dasi sam kajkavec, čisto blizu Štajerske doma, je istega leta (1836) v svojih listih uvedel štokavsko narčje, ki se je moglo ponašati z bogato literarno prošlostjo (Dalmacija 16. in 17. veka) in takrat baš proslulimi (Vukovimi) narodnimi pesnimi, ki ga pa tudi govori največ Jugoslovancev. A Jugoslovane, prerojene v zavesti enote, je bilo treba tudi krstiti in dalo se jim je ime »Iliri«, ki takrat nikakor ni bilo tako mrtvo kakor dandanes. Tako so Iliri imeli **skupen pravopis, skupen jezik in skupno ime**. In Gaj je bil občudovan in vsem se je zdelo v svitu njegovih uspehov, da je

»Lepa naša domovina,
stare slave dedovina«.

(pesem Mihanovičeva).

Nad Krapino še vidiš dandanes ruševine gradu, enega izmed onih 3 gradov, ki jih je pravljica dala Čehu Lehu in Mehu. Tu so gospodovali prvotno ti slovanski bratje, pravi pravljica, a vsled prepirov so se razšli in ustanovili tri slovanske države,

češko, poljsko in rusko. Ta romantični sen je rano polnil dušo sinu krapinskega lekarnarja Gaja, da je že s 16. letom napisal knjižico »Die Schlösser bei Krapina«; izdal jo je, dasi mu je cenzor Klehammer, bivši jezuit, obsodil spis in ga upotil na šolske nauke, češ, da se je dečakom treba učiti lekcij, pa ne pisati knjig. S tem je pokazal Gaj že v svojih mladih letih, da hoče svoje spoznane cilje zasledovati odločno in neustraheno. Zgodovinske - pravljiški spomini njegove ožje domovine so morali dati Gaju slovansko smer, ki odlikuje ves ilirski pokret.

Ko je bil Vraz prvič v Krapini in videl Gajevo mater, se mu je zdelo — svetica; zakaj rodila je Gaja. Rodila ga je telesno, a tudi duševno. O poletnih večerih so sedeli Gajevi često pred svojo hišo; kmetje so se vračali z dela; tedaj je mati z blagim glasom opozarjala svojega dečka naj gleda tužno sirotinjo, lačno in trudno, boso in polnago — bile so takrat same slabe letine. So tudi srečni narodi, je dejala, a pri nas je vse nesrečno, ker se gospoda ne brigajo za ljudstvo, duhovniki in posvetnjaki skrivajo svojo učenost v latinskem in nemškem jeziku. Imovita lekarničarka je sama dan na dan na-

hranila 20—30 siromakov. In to je bila mati onemu Gaju, ki se je z vsoto svoje narodne duše lotil demokratskega narodno - ljudskega prosvetnega dela ter v krogu malone samih neplemičev v 15 letih iz ljudi ustvaril narod, zmožen, da začne boj za svoj obstanek. Mati je imela čuvstva, sin pa že krepko voljo. Kot šestošolec je poslal uredništvu nemškega literarnega lista »Lune« v Zagrebu hrvatske verze, a ko mu jih je uredništvo zavrnilo, mu je zagrozil — urednik je bil Nemec — da začne izdajati novine v narodnem jeziku, ako ne sprejme njegovih prispevkov. Ex ungue leonem!

Prirojeno agilnost mu je v odločno voljo izpremenila bogata intelektualna, posebe zgodovinska narobrazba. Prošlost je treba poznati onemu, ki gradi bodočnost. Gaj je študiral najprej na dunajskem vseučilišču, a se je l. 1827. preselil v Gradec, kjer je v »ilirskem klubu« občeval z dijaki Srbi, Hrvati in Slovenci; v tem klubu so se narodno probudili tisti štajerski Slovenci, ki so potem okoli l. 1848. bili glavni zastopniki štajerskega narodnega gibanja (dr. Kočevar, Matjašič, pozneje Muršec itd.). Hoteč spisati zgodovino ilirskih narodov, je krenil

iz Gradca v Budim-Pešto, kjer je bilo najti mnogo za jugoslovansko zgodovino važnega gradiva. V Pešti se je seznanil s pesnikom »Slavine hčere« Kollarjem in po njem je stopil v zvezo s Šafaříkom, ki je takrat deloval v N. Sadu. Drug na drugega sta delovala Kollar in Gaj; kakor evangelij in njega potrditev sta si bili »Slavina hči« in krapinska pravljica. Ko se je Gaj vrnil v Zagreb, je postal — kakor je rekel pozneje Kollar o njem — magnet, ki je imel moč, da s svojo silo pritegne k sebi mladino vseh strani in vseh narečij, ki je narodni literaturi utrl pot tudi v gospodske dvore.

Narodno - kulturno, ne politično je bilo prvo njegovo delo; Stoos, Rakovec, Vukotinović, Babukić, Vraz in drugi so mu bili milieu in resonanca, ko je veselo bojevita pesem naznanjala, da se bliža — dan. Gajeva »Danica« je zavzela celo starca grofa Janka Draškovića, ki je ob svojem evropskem obzorju dobro vedel, kako sije solnce kulture, in je s svojim stanovskim ugledom Gajevim podjetjem dal vnvanjo moč. Gaj je uvidel, da je treba s kulturo sicer začeti, a politike ne prezreti. Zato je na vsak način hotel poleg literarne »Danice« izdajati tudi politične »No-

vine«. In pri dosezanju te svrbe se je zopet pokazala vsa njegova odločnost. Zaman je prosil dovoljenja za »Novine«. Madžari so njegove prošnje zadržavali. Pa hajdi direktno na Dunaj! Posrečilo se mu je, si izposlovati avdijenco pri cesarju Francu. Cesar Franc je dejal: »Ako morejo Madžari izdajati svoje novine, zakaj jih ne bi mogli Hrvati?« In »Novine« so mu bile dovoljene.

Dvoru je ob vedno rastoči madžarski nevarnosti dobro došel ilirski pokret; cesar Ferdinand je l. 1839. Gaju poklonil zlat prstan. To pa je dalo Madžarom povod, da so začeli Gaja javno obrekovati kot plačnika dunajskega. Tega zgodovina ne more niti najmanj dokazati; reči je le, da so se našli interesi, a samo hipno in perijodno. Trajno je to dunajske zaupanje tem manj moglo biti, ker so Gaja z druge strani (Kopitar!) črnili kot ruskega plačnika. Gaj je res l. 1840. potoval v Rusijo, da bi dobil podpore za preustroj svoje tiskarne (cirilica!), a oficijelni ruski krogi so mu dali — potnino za nazaj; le Moskva ga je sprejela topleje. Oficijelna Rusija in Avstrija se je ustrašila, ko so vstajali Gaju pristaši tudi v Bosni; turška vlada je protestirala in Madžari so pritisnili in ilirsko

ime je bilo l. 1843. zabranjeno. Kdo ve, ali ni dovoljenja za izdajanje Bleiweisovih »Novic« (1843) pospešil baš strah pred ilirskim pokretom, ki je segal tudi v naše dežele. Ko je Vraz l. 1841. potoval po slovenskih deželah in nabiral narodne pesmi, je vlada budno pazila nanj in ga pozvala na zaslišbo v Gradec. Ostre odredbe so dobivale nižje oblasti, če se je bilo bati, da se na kaki primiciji (novi maši) pojavi Ilir, na pr. Vraz v surki.

Ob političnih debatah v požunskem saboru se je rodil ilirski pokret in dasi izprva in na videz kulturnega značaja, je pokazal kmalu politično lice. — Gaj je postal politik in računal s političnimi faktorji. L. 1839. je odklonil tisk Korytkovih »Slov. pesmi kranjskega naroda«; zakaj Korytko je bil poljski revolucionarec, ki se je bil udeležil gibanja proti Rusiji in bil od avstrijske vlade v Ljubljano interniran. To je bila že politika, ki je računala s pretečim spopadom (ne slovanskega juga vobče, ampak politične tvorbe) banovine z Madžari. — Visoko more človeka dvigniti politika, visoko je dvignila tudi Gaja. Sijajna bakljada l. 1842., prirejena Gaju v čast, je pričala, da je zmaga

Ilircev nad madžaroni pri restavraciji županije zagreb. bila njega delo. In šest let pozneje (1848) je bil kandidat za bansko stolico. Vsekakor pa je tega leta žel vidne plodove svojega dela; Jelačić je njegov Ilir, je njegov banski kandidat; prelom z Ogrsko in Jelačićev obračun z Mađžari so rezultat ilirskega pokreta z vso njegovo veličino in tragiko. Sijajneje nego kdaj prej je sijalo Gaju solnce, ko je srbski patriarh Rajačić ustoličil hrvatskega bana Jelačića, bana »po volji cesarjevi in po volji naroda«, ko je Gaj na čelu 400glavne deputacije kretal na Dunaj z zahtevami hrvatskega naroda, ko je v avli dunajskega vseučilišča zanosno o svobodi in enakosti govoril zbranimu dijaštvu raznih narodnosti, ki ga je dvignilo na rame...

Za sijajem nagla tema. Politika ne izbira sredstev. Afera s knezom Milošem mu je potemnila sijaj. Politika dunajska se je čudno naglo obrnila; Jelačić se ni upiral dovolj odločno in Gaj izgine s površja — živel je, mrtev, celih 20 let († 1872). Kaj se je godilo v tej dobi v njegovi duši, ko je gledal dogodke šestdesetih let in nastanek dualizma (1867), kdo ve to? Zagrebška mladina pa je tudi takrat s sveto spoštljivostjo gle-

dala tihega šetalca, simbol tragedije ilirskega pokreta.

Gaju je sreča podarila bogatih Plutovih darov. Žrtvoval jih je svojemu podjetju.

Gaju je priroda podarila sijajnih duševnih darov, kakor jih ima izmed milijona le malokateri. Slava in čast sta ga podžigali. Njegov mistično - poetični način govora, svečeniški zanos je budil srca, vžigal pogum malodušnikom, ki so od razgovorov z njim odhajali razžarjenih lic, oduševljeni in očarani. Ne v peresu, v živi besedi in vztrajni volji, ki je ni moglo nič zaustaviti, je bila veličina Gajeve. Bil je Gaj velik človek in je dosegel velike uspehe — a kje se velika človeška dela izvrše, ne da bi pri tem bila zadeta morala? Ideja se pokvari, ko stopi v svet. Na svetu ni predmeta brez sence.

Gaj je pravi oče hrvatskega naroda, to je, narodno-politične enote, ki se zaveda sama sebe. Nikoli bi ne bilo došlo do take »hrvatske« ideje, ako bi ne bilo prej ilirske ideje. Pod ilirskim imenom so se deli združili in ko so se združili, so bili voljni, sprejeti tudi ime enega dela, ime hrvatsko. To bi morali pomniti tisti Hrvati, ki se radi ilirskega imena spotikajo ob Gajevem pokretu.

Hrvatsko novinstvo, »Hrv. Matica«, gospodarsko društvo, zagrebško gledališče, opera in drama, glasba — vse to je viden plod ilirskega pokreta. Jelačić je duševni sin Gajev, a Strossmayer škof po volji Jelačićevi. Tako sežejo valovi ilirski tja do ustanovitve zagrebške akademije in vseučilišča. Vsa kultura hrvatska sloni na Gajevem delu.

Nam Slovencem je dal ilirski pokret današnjo pisavo, po nje očetu imenovano gajico. S tem so se končale večne črkarske pravde, ki so dotle onemogočevale stvarno-kulturni razvoj, in kdor ve, kako črke ločijo, bo znal ceniti to zgodovinsko dejstvo — Kolumb je postavil jajce, za njim so govorili mnogi, da bi to tudi znali! — bo torej znal ceniti dejstvo, ki nas je Slovence združilo med seboj in združilo s Hrvati. Če je ilirizem združil Hrvate in Srbe v jezik, pa je Slovence in Hrvate združil v p i s a v i.

Trajen, čisto nepretrgan razvoj svoje kulture lahko Slovenci datiramo z letom 1843., z Bleiweisovimi »Novicami«. Bleiweisa urednika pa je ustvaril krog »ilirskih«
ljubljan-
skih bogoslovcev.

Slovenci so čitali pesmi, pa niso vedeli, da so Slovenci. Slovenski di-

jaki hrvatskih gimnazij, pristaši ilirizma, so najbolj budili slovensko narodno zavest in ko bi bili ilirski vplivi močnejši, bi nas l. 1848. ne bilo našlo tako nepripravljenih, kakor nas je. Sicer pa je tudi naše gibanje tega leta v najožji zvezi s pokretom hrvatskim.

Prešernovih pesmi zvoki so se porazgubili — ni jih bilo, ki bi jih poslušali. Poezije so bile, a naroda ni bilo. Narod, enoto, zavedajočo se same sebe, nam je ustvaril Gajev ilirski pokret. Davorije so naš narod zbudile, Prešernove poezije so ga potem redile in vzgòjile.

S to zavestjo mora Slovenec s Hrvatom vred praznovati stoletnico Lj. Gaja, ene izmed najsilnejših osebnosti jugoslovanske kulturno-politične zgodovine, glave ilirskega pokreta.

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA

00000380931

COBISS

